

О. О. Старова

Національний університет цивільного захисту України

Есхатологічні та апокаліптичні мотиви в ліриці В. Свідзінського

Старова О. О. Есхатологічні та апокаліптичні мотиви в ліриці В. Свідзінського. У статті в ракурсі реалізації авторського есхатологічного міфу розглянуто низку творів відомого українського поета-модерніста В. Свідзінського, об'єднаних знаковими топосами міста й саду. Особливу увагу приділено окресленню наскрізних для текстів поета образів і мотивів, пов'язаних із провідною в його ліриці бінарною опозицією «світ природи — світ людської цивілізації», втіленою на рівні протиставлень «ірраціональне, гармонійне — раціональне, дисгармонійне», «справжнє, сутнє — штучне, примарне».

Ключові слова: міф, лірика, есхатологічні візії.

Старова Е. А. Эсхатологические и апокалиптические мотивы в лирике В. Свидзинского. В статье в ракурсе реализации авторского эсхатологического мифа рассматривается ряд произведений известного украинского поэта-модерниста В. Свидзинского, объединенных знаковыми топосами города и сада. Особое внимание уделяется характеристике сквозных для текстов поэта образов и мотивов, связанных с ключевой в его лирике бинарной оппозицией «мир природы — мир человеческой цивилизации», воплощенной на уровне противопоставлений «иррациональное, гармоническое — рациональное, дисгармоническое», «настоящее, сущностное — искусственное, иллюзорное».

Ключевые слова: миф, лирика, эсхатологические визи́и.

Starova O. O. Eschatological and apocalyptic motives in the V. Svidzinskyi's lyrics. The article is devoted to the question of the eschatological myth realization in the series of creative works of the famous Ukrainian modernistic poet V. Svidzinskyi, incorporated by the general toposes of the city and garden. Dominant figures and motives of the poet texts are studied from the point of view of the fundamental to his lyrics binary opposition "the world of the nature — the world of the human civilisation", embodied at the level of oppositions "irrational, harmonious — rational, disharmonious", "real, essential — artificial, illusive".

Keywords: myth, lyrics, eschatological visions.

Кульмінаційним моментом засадничої для міфу циклічної моделі світобудови є загибель «старого» світу й знищення людства «в результаті катаклізмів, які мають космічні масштаби» [3:62], повернення макрокосму в первісний хаос і подальше відновлення, відродження в новому (часто — якісно іншому) форматі. Фіксуванню й інтерпретації цих подій присвячено окремих цикл архаїчних міфів — есхатологічний. Їхньою характерною рисою стало те, що «подібний кінець світу не був остаточним: він швидше виявлявся кінцем одного людства, за яким слідувала поява іншого роду людського», а також «виникнення нової землі» [3:62].

Елементи архаїчних есхатологічних уявлень лишилися актуальними у свідомості людства до сьогодні. З цими «уламками» давнього міфу протягом багатьох століть у культурі співіснують характерні для лінійної біблійної моделі буття апокаліптичні уявлення, що позначають «події, які відбудуться перед Другим пришестям Ісуса Христа на

землю й супроводжуватимуться численними катаклізмами й чудесами: (вогонь із неба, воскресіння мертвих, явлення янголів)» [5]. На відміну від архаїчної есхатології, «апокаліптики» декларувала конечність історії світу, його остаточну загибель із подальшим встановленням на землі Царства Божого — раю для праведників: «І побачив я нове небо і нову землю, бо перше небо і перша земля минули, і моря вже нема. <...> І почув я гучний голос з неба, який говорив: ось, скинія Бога з людьми, і Він буде жити з ними; вони будуть Його народом, і Сам Бог з ними буде Богом їхнім. І витре Бог усяку сльозу з очей їхніх, і смерти не буде вже, ні плачу, ні крику, ні недуги вже не буде, бо колишнє минуло» (Об'яв. 21).

У свідомості людини доби модернізму архаїчна есхатологічна й апокаліптична моделі світобудови часто не розмежовувалися виразно, а навпаки — синтезувалися. Масштабна актуалізація цих уявлень у європейській культурі відбулася наприкінці XIX —

у першій половині ХХ ст. Цьому сприяли насамперед зміна культурної парадигми й глобальна криза технократичної цивілізації, Перша й Друга світові війни, революційні події в різних країнах. Яскравим прикладом реалізації кінцесвітніх ідей стала філософська праця О. Шпенглера «Занепад Європи» (1918), у якій автор визнавав кризу й приреченість надміру раціоналістичної західноєвропейської цивілізації. Знайшли відображення ці концепти й у творчості російських письменників та філософів Срібного віку, зокрема в есхатологічних та апокаліптичних пророцтвах В. Брюсова, Д. Мережковського, А. Белого, О. Блока, М. Волошина, надалі — у М. Булгакова, А. Ахматової та ін. Загалом можна говорити, що передчуття «наближення тотальної історичної катастрофи, якій судилося змінити обличчя світу» [4:179] стало невід'ємною складовою настроїв, що панували в тогочасному світовому суспільстві.

В українському культурному просторі, окрім окреслених факторів, які визначали «загальноєвропейський клімат», каталізатором актуалізації есхатологічних та апокаліптичних уявлень слугували також революційні події й поразка національно-визвольної боротьби 1917–1922-х рр., «червоний терор» часів Громадянської війни, голодомор 1932–1933-х рр. і репресії 1930-х рр. Тому есхатологічні та апокаліптичні мотиви у першій половині ХХ ст. були характерні для творчості багатьох українських письменників (приміром, Б. І. Антонича, В. Барки, О. Ольжича, М. Ореста, Т. Осьмачки, Є. Плужника, М. Хвильового). Багатогранну реалізацію віднайшли ці мотиви й у текстах визначного представника української міфософської лірики В. Свідзінського. У запропонованій статті ми розглянемо особливості втілення есхатологічних та апокаліптичних уявлень на рівні мотивної системи творчості поета, адже ця грань його міфосвіту наразі є недостатньо дослідженою: їй приділила увагу тільки Е. Соловей [7], розглядаючи під таким кутом зору лише кілька творів.

Специфічною рисою есхатологічних та апокаліптичних художніх візій В. Свідзінського є те, що поет послуговується символічним кодом як архаїчного міфу, так і Біблії, тому чітко розмежувати ці два типи уявлень у його творчості практично неможливо. Окрім того, усі кінцесвітні проєкції в міфосвіті В. Свідзінського тісно пов'язані з протиставленням *світ природи — світ людей*. Есхатологічного руйнування й знищення в моделі світобудови поета зазнають передусім

творіння людської цивілізації, рідше — і природний простір. Це чітко мотивовано сприйняттям світу людей як дисгармонійного, надміру «механістичного», штучного й бездуховного, такого, що переживає своєрідну кризу й потребує «очищення» та оновлення. Натомість світ природи постає в ліриці В. Свідзінського як цілком гармонійний, позбавлений недосконалості й суперечностей, подекуди навіть як сакральний.

Прикметно, що такий погляд на світ (як і апокаліптичні та есхатологічні візії загалом) витворюється в ліриці поета в 1930-ті рр., у «харківський» період його життя. Доти протиставлення природного й людського світів було в його моделі світобудови не таким загостреним і трагічним, а образ міста як «людський» топос не набував страхітливих ознак. Швидше, навпаки, у текстах В. Свідзінського 1920-х рр. («кам'янецького» періоду) природна й цивілізаційна буттєві площини здебільшого співіснують без дисонансів, а місто постає як «частина природи і як даність» [6:138], часто навіть наділена ідилічними рисами: «Кошаво гримлять трамваї, / Ніби падають з висоти, / Огнів — як листя у гаї, / Свічниками горять мости» [6:211] або «У завулку вузькому / тонко мглиє туман; / Тінь високого дому / Полонила майдан» [6:346]. І навіть більше: об'єкти людського світу часто «оживають», набуваючи зооморфних рис чи уподібнюючись за своєю «поведінкою» до тварин і рослин. Так, поїзд має «залізні лапи», які «підгортають під себе поля» [6:137], а «гудок — / Як дерево розцвітає» [6:202], трамвай «зникає поволі», як «зникає в лісі за кущами / Звір високий з зіркою на чолі» [6:271]. Через єднання із сакральним природним простором місто в міфосвіті поета часто постає як «зачакловане» [6:255].

Однак подібні спроби «примирити» два полюси світобудови зазнають в ліриці В. Свідзінського краху після його переїзду 1925 р. з провінційного Кам'янця-Подільського до «монументального» Харкова. Відтоді в текстах поета починають частіше й виразніше звучати мотиви *примарності, протиприродності, штучності людського «цивілізованого» буття*.

Показовою з цієї точки зору є поезія «*Ти в сонних покоях міщанки...*», у якій чітко виписаний дисонанс між справжністю життя «зелен-садів», «цвіту черемхи», «ладану ланів ярових» і штучністю міського, яке «скліє, скніє, / Як вишивана (штучна! — О. С.) квітка за склом» [6:258]. Такий контраст звучить

у творі як звинувачення людині, про котре «бронзовий янгол / Трубить, наче перед судом» [6:258], що породжує асоціацію з янголами з Об'явлення Івана Богослова. Цей образ дозволяє припускати, що В. Свідзінський трактує штучність, несправжність як своєрідний гріх.

Також дуже виразно звучить *мотив протиприродності міського буття* в поезії «На вечірніх вулицях і майданах...», у якій місто постає похмурым і мертвим топосом, де люди «зринають, мов чорне зерно» [6:321]. Квінтесенцією непридатності цього простору для справжнього життя у сприйнятті ліричного героя поета стає те, що в місті гине дитина і ніхто не може (або навіть не хоче) її врятувати: «І лежить хлопчик, білий, як свічка, / І його пальчики здригаються, / Як лапки косарика-павука, / Що їх одривають діти» [6:321]. Кольоровий контраст *чорного* й *білого* підкреслює в такому контексті, з одного боку, невинність жертви (білий колір), а з другого — панування деструктивних, хаотичних сил, зла у міському топосі (чорний колір) [2].

Ліричний герой цього твору також визначає місто як «зачакловане», однак уже не добрим, сакральними природними силами, а бездуховністю, деструктивним потенціалом людини: «Вулиці звільна кружляють круг мене, / Чаклюють, кличуть, гримлять...» [6:321]. Тому герой «не хоче бути» [6:321] у цьому просторі, як і «представники» світу природи — рослини. У такому вияві місто В. Свідзінського являє собою передесхатологічну реальність. Показовим є датування наведеного твору — 1933 р., тобто час, коли радянська Україна переживала голодомор і справді поставала як апокаліптична дійсність, що зумовлювало появу відповідних художніх моделей і спонукало до переосмислення та переоцінки людського буття й поширюваних гасел про «світле майбутнє».

Безпосередньо кінцесвітні візії В. Свідзінського є доволі нечисленними, однак надзвичайно місткими й сповненими глибокого трагізму. Вони представлені в поезіях «Ніч голубая...», «Страшно, кажу я, на думку...», «Падає місто в імлисте море...», «Де не йшов я, одне й те саме...», «Умруть і небо і земля...». Спільним для ліричних сюжетів названих творів є те, що поет здебільшого акцентує не на самому моменті есхатологічної катастрофи, а на постесхатологічному бутті світу.

Так, у поезіях «Ніч голубая...» і «Страшно, кажу я, на думку...» представлені (більш і менш розгорнуто відповідно) візії загибелі людства й приходу на зміну більш досконалої, гармонійної, мудрої цивілізації. В. Свідзінський зображає «постлюдське» буття досить скупими штрихами, констатує його як хронологічно наступний етап розвитку світу: «Місяця чоло / Дим обволік. / Зникне, як дим той, / Звір-чоловік. / Землю покриють / Інші сади, / Інші істоти / Прийдуть сюди» [6:103]. Цікаво, що образ міста у «майбутній» організації макрокосму заміщено образом саду, що постає як символ ближчого до природи буття [2].

Поет підкреслює найважливіші ознаки, які якісно відрізняють нових жителів світу від людей: наступній цивілізації вдається досягти гармонії з природою, яку втратили (і, ймовірно, так і не змогли віднайти) люди, й осягнути таїну природного логосу: «Буде їм чутний / Шелест зірниць. / Зірвуть печать / Всіх таємниць. / Запах тополі / В теплій імлі / Переповість їм сповідь землі» [6:103]. Натомість людей прирівняно в наведених творах до звірів, що вказує на недосконалість і дикість людства, які, ймовірно, і призвели в картині світу В. Свідзінського до деградації й вимирання, котрі зі смутком провіщає ліричний герой.

Хронологічно наступна поезія «Падає місто в імлисте море...», яка є заключним твором циклу «Балади» й датована «кінцесвітнім» в українській історії 1933 р., на відміну від попередніх, являє саме візію есхатологічної катастрофи — потопу, що знищує місто як осередок людського буття. Через *мотив потопу* виразними у творі є перегуки з Платоновим міфом про Атлантиду і зі старозавітним міфом про Всесвітній потоп. При цьому в тексті відсутня властива Книзі Буття мотивація есхатологічного лиха як карі людству за його гріхи. Саме за рахунок цього вже перші рядки твору пройняті трагічним пафосом: «Падає місто в імлисте море, / Коливаючись, як корабель. / Зловтішно дивиться поповзеньморок / З-поза пустельних скель» [6:277]. Останні два з процитованих рядків дають підстави сприймати цю катастрофу не як Божу волю, а як перемогу деструктивних сил «мороку», особливо якщо зважати на те, що в попередньому творі циклу («Темними ріками...») ідеться про «клятого», який прагнув «стати на вогненного змія», тобто на Бога-сонце, але зазнав поразки: «Клятий вирячив

очі, / Вогнем до скелі та й здимів» [6:226]. Однак у заключній поезії циклу «силам мороку», імовірно, вдається здобути перемогу, якщо не над сонцем, то бодай над вразливим, дисгармонійним людським простором: «Гонуть у морі башти, мечеті, / Прадавні брами, рубчасті доми, / І пальм рівностанних високі намети / Никнуть в тумані підводної тьми» [6:227]. Вода в такому контексті виступає не «життєтворчою», очищувальною, а деструктивною стихією, яка знищує все й не дає надії на подальше відродження.

У наступних рядках твору трагічна тональність посилюється, оскільки жертвою потопу стають не «грішники», а насамперед князівна з «нагірних палат» та «друг її вірний» — «голуб безгнівний» [6:227]. Уже епітет «безгнівний» натякає на невинність цих жертв (подібно до хлопчика з поезії «*На вечірніх вулицях і майданах...*»), а семантика образу голуба як «символу чистоти», «Божої птиці», «посередника між Богом і людьми», «Святого Духа» [2:402] закріплює цю характеристику й переконує в тому, що запропонована есхатологічна дійсність справді є результатом перемоги сил хаосу, зла, які охопили людський світ (зокрема Україну за часів розгортання голодомору 1932–1933-х рр. і репресій).

На нашу думку, також доречно сприймати образ князівни у творі як уособлення Вічної Жіночності, земної краси, гармонії, що гине під час есхатологічної катастрофи без надії на відродження: «От вийшли зорі, — а міста немає, / Лиш води рівно лежать, як став, / І тихо плывле, до місяця грає / Померклим сріблом парчевий рукав» [6:227]. Оскільки *мотив полишання земного (людського) світу Вічною Жіночністю* є доволі характерним для лірики В. Свідзінського, можна припустити, що в цій поезії він реалізується саме таким чином — у контексті кінцесвітньої візії. Окреслене профетичне видіння не передбачає подальшого воскресіння світу, а, навпаки, виступає як провіщення його остаточної загибелі. Тож можна говорити, що в цьому творі виразно звучить *мотив неможливості воскресіння, відродження*.

В інших «картинах» постесхатологічного буття, які створив В. Свідзінський, відбувається подібна «негативна» реалізація концепту смерті-воскресіння. Зокрема, у поезії «*Де не йшов я, одне й те саме...*» постає авторське бачення буття світу без людей, свідком якого стає (імовірно, у стані містичного прозріння) ліричний герой поета. Ключовим у цьому творі є образ збезлюднілого міста:

«Древні башти, замовклі фонтани, / золоті наверхники брам. / Але скрізь було пусто» [6:310].

Прикметно, що «поза кадром» лишається сама есхатологічна катастрофа, хоча зроблено натяк, ніби вона була пов'язана з холодом: «На всьому / Лід лежав, як ламане скло, / І як місяць, обличчя сонця / Покопане смертю було» [6:310]. У наведених рядках «поширення» *мотивів руйнації та смерті* на сакральне небесне світило — місяць — підкреслює масштабність катастрофи, надає їй максимально трагічного звучання.

Окрім того, важливою характеристикою постесхатологічного світу в цьому творі В. Свідзінського виступає *мотив тиші*, яка в такому контексті постає ознакою всепереможної смерті: «І ніде не шуміли води, / Ні малий листок не бринів, / Ні вітер пругким перелітом / Не хиляв одностайних ланів» [6:310]. У цьому просторі ліричний герой-візіонер відчайдушно намагається відшукати бодай одну живу людину, однак йому це не вдається: «Я кликав — ніхто не озвався; / Я дивився у кожне житло: / Ніде ні рука не майнула, / Ні плече, ні юнацьке чоло» [6:310]. Саме тому окреслена візія набуває в сприйнятті героя особливого трагізму й безнадії.

Однак водночас неоднозначним для трактування є описаний у творі останній «сон» героя, який можна тлумачити або як спогад про минуле, «що умерло і що цвіло» [6:310], або як сподівання на відродження світу: «І снились мені на згасанні, / В сумній непопушній імлі, / Райдуга — радість неба, / Дівчина — радість землі» [6:310]. Веселка (райдуга) є архетиповим символом єднання, гармонізації небесного й земного світів [2], а образ дівчини в контексті лірики В. Свідзінського можна знову ж таки розглядати як втілення концепту Вічної Жіночності, котра потенційно може повернутися в земний світ. На нашу думку, така трактовка є цілком можливою. Хоча образ збезлюднілого міста й настрої смутку та відчаю виступають досить природною реакцією поета на атмосферу страху, яка була характерною для часу написання твору — 1935 р.

Свого апогею кінцесвітні профетичні візії В. Свідзінського сягають в одній із його останніх поезій — «*Умруть і небо, і земля...*», датованій 1940 р. У ній дістали відображення й «клімат доби», і поетове передчування власної неминучої загибелі. Імовірно, саме тому в цьому творі есхатологічна катастрофа, причина якої лишається нез'ясовною, постає всеохопною, поширюючись на весь макрокосм:

«Умруть і небо, і земля, / Замовкнуть голоси природи, / І, набігаючи здаля, / Не будуть плюскотати води» [6:350]. Визначальним в авторській есхатології знову ж таки виступає *мотив холоду*: усе, «що росте, зоріє, пахне», знищує «безмовний холод» [6:350].

Почасти цей катаклізм представлено як очищення світу від усього суцього, насамперед від зла, дисгармонії й навіть смерті: «І злоба без людей зачахне, / І смерть без здобичі умре» [6:350]. Зробивши таке пророцтво, ліричний герой В. Свідзінського висловлює сподівання, що після глобальної катастрофи у світі все ж таки залишиться щось добре від людини, зокрема «слова поетів прозорливих, / Уболівальників земних» [6:350], і навіть у «мороку, серед руїн» ці слова повторюватиме «буйний вітер» [6:350]. І, мож-

ливо, подібно до біблійного логосу вони стануть початком нового, більш гармонійного світу. Однак загалом такий оптимістичний пафос є в ліриці В. Свідзінського надзвичайно хистким, усе ж таки превалює *мотив неможливості воскресіння* й уявлення про майбутні глобальні катастрофи як безповоротні.

Загалом розглянуті тексти переконливо свідчать, що кінцесвітні настрої й уявлення, які були характерними для суспільної свідомості в першій половині ХХ ст., віднайшли досить тонке й точне відображення у творчості В. Свідзінського, постаючи, з одного боку, як реакція поета на кризові явища його дійсності з її історичними катаклізмами, а з другого — як новітня пересторога для людства через змалювання можливих катастрофічних наслідків його протиприродного буття.

Література

1. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту : Із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена [проф. І. І. Огієнком — митр. Іларіоном]. — [Лондон], 1992. — 959 ; 256 с.
2. Войтович В. Українська міфологія / Валерій Миколайович Войтович. — [вид. 2-е, стереотип.]. — К. : Либідь, 2005. — 664 с.
3. Элиаде М. Аспекты мифа / Мирча Элиаде ; [пер. В. Большакова ; вступ. ст. и коммент. Е. Стrogановой]. — М. : Инвест-ППП, 1995. — 240 с.
4. Носов С. Н. Исторический катастрофизм в общественно-литературном сознании середины XIX — начала XX в. : А. С. Хомяков, В. В. Розанов / С. Н. Носов // Лит. и ист. — 1992. — С. 179—190.
5. Ринекер Ф. Библийская энциклопедия Брокгауза [Электронный ресурс] / Фритц Ринекер, Герхард Майер. — Режим доступа : <http://www.agape-biblia.org/books/Book03/>.
6. Свідзінський В. Є. Твори. У 2 т. / В. Є. Свідзінський ; [вид. підгот. Елеонора Соловей]. — К. : Критика, 2004. — (Відкритий архів) — Т. 1. Поетичні твори. — 584 с.
7. Соловей (Гончарик) Е. Невпізнаний гість : Доля і спадщина Володимира Свідзінського / Елеонора Соловей. — К. : Наукова думка, 2006. — 224 с.
8. Соловей Е. Українська філософська лірика : навч. посіб. зі спецкурсу / Елеонора Степанівна Соловей-Гончарик. — К. : Юніверс, 1999. — 366, [2] с. — (Трансформ. гуманіт. освіти в Україні).